

Kőrösi Csoma Sándor születési évéről és származásáról

Megújultak a viták nagy orientalistánk, Kőrösi Csoma Sándor származása és születése kérdésében. Kádár László volt a kezdeményező (*Adalékok Kőrösi Csoma Sándor származási rejtélyének megoldásához*. Keletkutatás. Budapest, 1974. 193—211.). Következtetései módosítani kívánták a Kőrösi-irodalom két eredményét: nagy tudósunk születési idejét és édesanyja kilétét. Megállapításaira egy másik magyarországi kutató, Szilágyi Ferenc figyelt fel, és fejtette ki ellenvéleményét (*Mikor született Kőrösi Csoma Sándor?* Magyar Nemzet, 1978. július 11.). A lap vitafóruma ismételten teret szentelt a kérdésnek, és közölte Kádár választát (*Kőrösi Csoma Sándor származásáról és életkoráról*, az idézett lap 1978. augusztus 13-i számában), majd Szilágyi vitazáró cikkét (*Még egyszer Kőrösi Csoma Sándor születési évéről*, Uo. 1978. szeptember 1.).

A vita résztvevői nemcsak egyszerűen tudománytörténeti kérdésre keresnek választ, hanem következtetéseikben a szélesebb — magyar és nem magyar — közvéleményt érintik. Kádár ugyanis vitaindító cikkében (*Keletkutatás*, 207.) arra az eredményre jut, hogy Kőrösi „csak 1992-ben lesz 200 éves”. Szilágyi Ferenc viszont, miután megállapítja, hogy Kőrösi 1787-es születési éve „eldöntöttnek tekinthető”, első cikke zárómondatában világosan megmondja: „Mindennek tisztázása a tudós születésének közelgő 200. évfordulója miatt is fontos: eszerint kell majd az életrajzi lexikonok adatait — s a dardzsilingi síremlék feliratát is — helyesbiteni, s 1987-ben kell megünnepelnünk a nemzetközi tudomány kimagasló hősét.”

A vita tehát közüggé szélesedett, s fennáll annak veszélye, hogy Kőrösi életrajza kérdésében újabb tévedések és legendák keljenek szárnyra, s behomályosítsák a valóság tisztuló légkörét, amelynek oszlatására az utóbbi időben számos indítás történt. Elég legyen példaképpen Musnai László nagyenyedi rektorprofesszor kutatásaira hivatkozni. Musnai több tanulmányában volt kevénytelen helyesbiteni azokat a tévedéseket, amelyek Kőrösi ifjúkorára, főleg enyedi kollégiumi éveire vonatkozólag Baktay Ervin különben kitűnő munkáiba becsúsztak, s a tudománytörténetben és a közvéleményben egyaránt elterjedtek. Musnai nyomán Baktay Ervin utolsó munkájában nagyrészt helyesbitette a tévedéseket. Most — nagy tibetológusunk születésének 200. évfordulójához közeledvén — vigyáznunk kell, hogy a világhírű tudósunkhoz méltó, a történeti igazságnak megfelelő, valós legyen a kép, amelyet életéről „a kor falára” rajzolunk. A vitának ez a jellege készítette e sorok íróját arra, hogy ismeretlen források bevonásával és új szempontok felvetésével kifejtse véleményét.

Kádár László debreceni földrajzprofesszor Kőrösi csodálói és népszerűsítői közé tartozik. Neki köszönhető, hogy Magyarai Lajos gyönyörű poémája, *Csoma Sándor naplója* német fordításban megjelenhetett (Lajos Magyarai: *Kőrösi Csomas Vermächtnis*. Ein Poem. Übersetzt von László Kádár. Nyíregyháza, 1974). Hétnyelvű kiadásban (az angol, orosz, francia, japán, német, román és magyar nyelvű kiadvány angol címe: Lajos Magyarai: *Alexander Csoma de Kőrös' Legacy*. Poem. Debrecen, 1976), végül pedig tibeti nyelven is napvilágot látott (*Pótfüzet Csoma Sándor Naplója hétnyelvű kiadásához*. Kiadja Kádár László. Debrecen, 1977). Kádár professzor más alkalmat is megragadott nagy tudósunk emlékének ápolására. Tudóstársaival felkereste Csoma dardzsilingi sírját, s nemzetközi fórumokon ismerette és méltatta példamutatását. Úgybuzgalma nyomán született munkái széles körben, messzi külföldön is ápolják a tibettudomány úttörőjének emlékét.

Szilágyi Ferenc irodalomtörténész ismert Kőrösi-kutató. Több részlettanulmánya és cikke mellett két munkája széles körben elterjedt. Az egyik *Kőrösi Csoma Sándor hazai útja* (Budapest, 1966), a tudós életútjának magyar tanút, művének tudományos, irodalmi és művészeti értékelőit-ábrázolóit sorakoztatta fel. Újabban az ifjúság részére készített életrajzban népszerűsítette Kőrösit (*Így élt Kőrösi Csoma Sándor*. Budapest, 1977).

1. Sajnos, Kádár Lászlónak Magyarai poémája hétnyelvű kiadása elé írt angol nyelvű bevezetőjébe és magyar utószavába, hasonlóképpen a *Keletkutatás*ban megjelent tanulmányába, helyes megállapítások mellett, több hiba is becsúszott. Ugyanis elvetve a Kőrösi-irodalomban általánosan elfogadott megállapítást, hogy

tudósunk 1784-ben született, Kádár különböző cikkeiben más-más következtetésre jut. A *Keletkutatásban* úgy vélekedik, hogy „1792 körül kellett születnie“ (206.), máskor pedig azt latolgatja, hogy „1792. április 11. és 1793. április 11. közötti évben született“ (207.), végkövetkeztetése pedig ez: „1792 valószínűsége nagyobb“ (uo.). Ez az eredmény azonban nem bizonyult tartósnak, mert Magyarai versének hétnyelvű kiadása angol előszava szerint 1789-ben keresztelték (*Legacy*, 6.), s ezt vallja a magyar *Utószó* is (*Legacy*, 136.). Ugyanezen könyv fűlszövege a „Körösön 1789–90 táján született Csoma Sándor“-ról ír. Később ez a változat szerepel a *Pótfüzet* fűlszövegében és Kádárnak a napisajtóban megjelent vitacikkében is (*Magyar Nemzet*, 1978. augusztus 13.).

És most térjünk rá az érvekre, amelyek Kádár Lászlót annak kétségbe vonására bírták, „hogy az 1784-ben született Csoma Sándor azonos lehet a későbbi tudóssal“. (*Keletkutatás*, 195.)

2. Kádár kiindulópontja Körösi Csoma Sándor *útlevele*, melyről tudósunk Kennedy századoshoz 1825. január 28-án benyújtott jelentésében emlékezik meg: „Nagy-Enyeden egy nyomtatott magyar passussal láttam el magamat, hogy avval bizonyos üzleti ürügy alatt Bukarestbe, [Havasalföldre] mehessék, s biztosítván a nagyszebeni katonai parancsnokság aláírását is, 1819. évi november hó utolsó napjaiban a hegyeken át [Havasalföld] határára léptem“ (Duka: *KCsS dolg.*, 24.). A jelentés szerint útlevélét Csoma 1821-ben Teheránban hagyta, mikor Közép-Ázsiába indult. Az útlevél később visszakerült Erdélybe, s tudósunk egyik rokona a Bethlen-kollégiumnak adományozta. P. Szathmáry Károly, a kollégium tanára közölte aztán először (*Körösi Csoma Sándor híres utazó útlevele*. Hazánk s a Külföld, 1866. 2:29–30.), majd bizonyos módosításokkal a tudósunk körösi éveit kutató Debreczy Sándor (*Körösi Csoma Sándor csodálatos élete*. II. kiadás. Sepsiszentgyörgy, 1942. 55.).

Kádár szerint „az útlevél új néven mutatja be a nagy vándort“. Míg azelőtt, nagyenyedi kollégiumi tanulmányai idején latinosan az Alexander Körösi, illetve magyarul a Körösi Sándor nevet használta hivatalosan, de Vámbéry Ármin szerint a magánéletben is (Kádár: *Keletkutatás*, 197.), most, az útlevélben „a fiatal tudós díszes nemesi nevet visel“ (*I. m.* 200.), azaz „Nemes Körösi Csoma Sándor“ néven említi az útlevél.

A korabeli források azonban mást igazolnak. Nem beszélve a kortársak emlékezéseiről, az egykorú sajtóról, melyekben egyöntetűen Körösi Csoma Sándor néven szerepel, utalhatunk levéltári iratanyagra is. A kollégium professzorátusa 1815. június 16-án Körösi részére adott ajánlása „Hungarus Nobilis Alexander Körösi de Körös, filius Nobilis quondam Siculi Andreae Csoma de Körös“-nek nevezi (Csetri: *Göttinga*, 138.). A kollégium iktatókönyve 1814-ben ugyancsak eredeti nevére utal: „Körösi Csoma Sándor a katonaság allol fel szabadittatik.“ (Bethlen Kv. Kzt. 109/1814. sz.) De az egy évvel korábban, 1813-ban kelt kollégiumi felirat is világosan „Nemes Háromszéki Körösi Csoma Sándor tanítványunk“-nak nevezi, ugyanilyen néven szerepel a Református Főkonzisztórium átiratában is. A Generalcommando 1814. évi felmentési jóváhagyásában pedig „Alexander Csoma Gränzer aus Körös“ néven (RefFőkonzLvt. 135/1814. sz.). De hogy időben még mélyebbre visszanyúljunk, a kollégium 1809-es „az itten lévő és katonai Numerus alá iratott Székely Tanulók Lajstromá“-ban togatus diákunk „Alexan. Körösi v. Csoma“ nevét jegyzi be (RefFőkonzLvt. 213/1809. sz.).

Nincsen tehát arról szó, hogy útlevelében Körösi új, díszes nemesi néven mutatkozna be, hanem folytatódik következtelen, székelyeknél gyakori névhasználata, a származási helyet jelző Körösi előnév, utána az eredeti családnév, majd pedig a Sándor keresztnév következik. Hasonló módon fejlődött ki a szintén székely nemes Bölöni Farkas Sándor vagy Nagyajtai Cserei Mihály neve. Már a teológiai végzettség előtt, 1813-ban Körösi neve előtt álló „Nemes“ minősítés azt a rangot jelzi, amely a feudalizmus utolsó szakaszában az erdélyi törvényes fejlődésben a székely szabadoknál kialakult; annak az elvnek alapján, amit „természet szerint való nemesség“-nek neveznek (Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány I.* Kolozsvár, 1861. 96–98.), Körösi nemesi címe a feudális államgépezet előtt nyomott a latban. Útlevelügyben például a nemesnek nem volt szüksége külön engedélyre, amit a jobbágytól megköveteltek, s ezt a földesúr vagy a szolgabíró állította ki. Ezért szerepel Körösi Csoma Sándor ilyen minőségben a hatóságok irataiban.

Kádár azt állítja, hogy 1819-ben „Csoma Sándornak formailag kifogástalan, tartalmilag azonban hamis útlevele“ volt (*Keletkutatás*, 197.). „A nagy vándorútra indult fiatal tudós díszes nemesi nevét viselő útlevél egy másik, idősebb körösi Csoma Sándor személyi adatait tartalmazta“; azért lépett „a hegyeken át Románia földjére“; a személyleírás nem mindenben illett reá. Néki hosszúkás feje volt, nem kerek; Körösi ekkor fiatalabb volt, mint amilyennek az útlevél mondja; nem

akart az útlevel adataival ellentétbe kerülni, talán azért hagyta azt hátra később Teheránban — ezek Kádár legfontosabb megállapításai (*Keletkutatás*, 200.).

Ez az alapjaiban téves elképzelés nem más, mint a mai állapotok visszavetítése a XIX. század első felébe. Kőrösi útlevelének személyi adatait nem egy okmány alapján töltötték ki, hanem az ő nyilatkozata alapján, az ő jelenlétében. Hamis adatok kiállításának akkor lett volna alapja, ha egy, a szülőhelyen kiállított útlevelelről lenne szó, mert azt kiválthatta az „idősebb” Csoma Sándor. Nem is bizonyodunk annak bizonyításába, hogy az útlevelbe foglalt személyi adatok a tudósra illenek, és nem névrokonára.

Útlevele Teheránban hagyásának semmi része nem volt abban, hogy annak adatai nem illettek személyére, amint Kádár feltételezi (*Keletkutatás*, 200.). Hiszen bel- és külföldön egyaránt Nagyenyedtől Teheránig ezzel igazolta magát a hatóságok előtt: a nagyszzebeni Kriegs-Kanzlei-Direction, a vöröstoronyi határőrparancsnokság, a bukaresti hatóság, az alexandriai és aleppói osztrák konzulátusok mind láttamozták. És a perzsa fővárostól Belső-Azsiába vezető útján ugyan bizony hányan lehettek olyanok, akik útlevele magyar nyelvű bejegyzéseit megértették volna? Kétségtelen viszont, hogy Kőrösi úgy érezhette Teherán után: jó időre megszakad kapcsolata Európával, országával, otthonával. Otthagyta európai öltönyét könyveivel és irataival együtt, és perzsa viseletet öltött. Iratai között Teheránban maradt nemcsak erdélyi útlevele, hanem göttingai egyetemi bizonyítványa és szláv nyelvtudását igazoló írása. Nyilván úgy gondolhatta a vándor tudós, hogy a következőkben európai mivolta csak gátolja útjában, s a haladásban nem igazolványai segítik majd, hanem rátermettsége, egyéni tudása és ügyessége.

Különben is: a hamisítás, egy másik, idősebb Kőrösi Csoma Sándor adatainak bevezetése útlevelébe csak ártott és nem használt volna a messi útra induló vándornak. Őt ugyanis egyházi személynek járó határőri felmentése kedvezőbb státusba helyezte, mint feltételezett kőrösi névrokonát, hiszen az aktív határőri szolgálatra lett volna kötelezve. Névrokonáról egyébként is nehezen hitte volna el a katonai hatóság, hogy egyszerű falusi ember létere az útlevel tanúsága szerint anyanyelvén kívül még öt nyelven beszél. Mert ha a katonai parancsnok történetesen feltételezhette volna az egyszerű határőrrel, hogy erdélyi hazájában a román és a németet megtanulta, hogyan hitte volna el róla olyan nyelvek ismeretét, mint a latin, francia és szerb?

Kőrösi hivatalos határátkelőhelyen hagyta el Erdélyt. Útlevelének első, Szthmáry-féle kiadásából tudjuk, hogy a nagyszzebeni hadparancsnokság után útlevelét a Vöröstoronyi-szoros határőrparancsnoksága láttamozta. A Kőrösi 1825. évi jelentésében előforduló kifejezés, hogy „a hegyeken át” távozott, nem azt jelzi, mintha titkos hegyi utakon lépte volna át a határt, hanem egyszerűen azt: a Déli-Kárpátok hegységének szorosán keresztül vezetett útja.

3. Kádár felfogása szerint egy második, idősebb Kőrösi Csoma Sándor adatainak bevezetésére tudósunk útlevelébe azért volt szükség, mert az enyedi diák, a későbbi tudós születését nem vezették be a kőrösi anyakönyvbe, hogy mentesüljön a határőri szolgálat alól. Így egyszerűen kimaradt volna a határőrkatonai nyilvántartásokból is. Kádár állításával ellentétben a valóság az, hogy Kőrösi Csoma Sándor igenis szerepel a 2. székely határőr-nyilvántartásában. Erre már Szilágyi is hivatkozik (*Magyar Nemzet*, 1978. július 11.). 1809-ből és 1814-ből származó adatokkal magunk is utaltunk erre. De 1813-ban Benke Mihály rektorprofesszor a külföldi tanulmányútra készülő Kőrösi Csoma Sándorról világosan megírja: „be lévén írva a Nemes 2-dik gyalog Székely Regementbe — ezen kötelessége alól kívánna fel oldoztatni.” (Csetri: *Göttinga*, 137.) Ha ehhez hozzáadjuk, hogy 1814. április 10-én Kőrösi az erdélyi hadparancsnokságtól a felmentést „Alexander Csoma Gränzer aus Körös” néven meg is kapja (RefFökonzLvt. 135/1814. sz.), úgy gondoljuk, hogy fenti megállapításunkhoz nem férhet kétség.

Ide kapcsolódik az a helyesbítésünk, hogy a határőrségi szolgálat alól mentették fel, és nem „mint teológus legalisan mentesült a reguláris katonaságtól”, amint Kádár László állítja (*Magyar Nemzet*, 1978. augusztus 13.). Az osztrák birodalom hadigépezetében a főleg határvédelemre, mondhatni segédszolgálatra alkalmazott határőrezredekkel szemben a hadsereg zömét a reguláris hadsereg egységei, a sorozatok („Linien-Regimente”) alkották. A diák Kőrösi sohasem került valamelyik ezred soraiba, tehát sem előzetes, sem utólagos felmentésre nem volt szüksége.

A fentiekben, több adat birtokában bizonyítottuk: Kőrösi Csoma Sándor igenis szerepelt a 2. székely határőr-nyilvántartásában, és ottani katonai szolgálata alól szabályos felmentést kapott. S ezzel lényegében kihullott a talaj az alól az elképzelés alól, hogy emiatt kellett volna az ázsiai útra induló tudósra egy másik, idősebb kőrösi Csoma Sándor adataival szerepelnie az útlevelben.

4. Az útlevel adatainak meghamisítása Kádár felfogásában azt a célt szolgálta volna, hogy leplezze az utazó tudós fiatalabb korát, későbbi születését, melynek évét Kádár nem 1784-re, hanem 1789—1790-re, illetve 1792-re teszi. Az egész feltevés kiindulópontja tehát az, hogy a mi Kőrösi Csoma Sándorunk nem azonos azzal a Csoma Sándorral, akinek keresztelési dátumát 1784. április 4-ében rögzíti a kőrösi református egyházközség keresztelőkönyve.

A bejegyzés elmulasztására a következő magyarázatot kapjuk Kádár Lászlótól: miután a Habsburg-hatalom a székelyekre rákényszerítette a határőrséget, ők „megpróbálták védekezni ellene a maguk módján“. Mégpedig úgy, hogy az ezredparancsnokság előtt eltitkolták fiúgyermekük születését: „a lelkész elfelejtette bejegyezni a keresztelést“, vagy pedig „pl. Mártát írt be Márton helyett“. (*Keletkutató*, 200.) Azt a regénybe illő feltételezést, névcserét, hogy a született fiút lányneven jegyezzék be a keresztelőkönyvbe, eleve ki kell zárunk. Hiszen a székely falu felfogásában csak a fiúutódot tekintették gyermeknek. Fiúutód leánnyá nyilvánítására a szülőatyja nem lett volna hajlandó, s ilyen hamisításra a lelkész sem vállalkozhatott. Maradna tehát a másik feltételezés, hogy a mi Kőrösi Csoma Sándorunkat tudatosan nem anyakönyvezték, vagy pedig — tegyük hozzá — célzatosan elfelejtették bejegyezni a kőrösi keresztelőkönyvbe.

Kérdezzük azonban: egy olyan kicsiny, 400 lelket számláló faluban, mint amilyen a XVIII. század végén Kőrös volt (ezen belül a közvetlenül érdekelt határőrnépeség ennek is háromnegyed részét tette ki), el lehetett-e rejteni egy fiúgyermeket, hogy a határőri nyilvántartásból kimaradjon, s annak nyomán a katonai szolgálat alól mentesüljön? Erre példát a szakirodalom nem ismer, s a szigorú, pontos osztrák katonai bürokráciát tudva, nem is igen ismerhet. Az viszont köztudott: nem egy székely értelmiségi fölött élete végéig Damoklész-kardként függött a határőrségi szolgálat, a bevonultatás réme. S ha nem vonhatta ki „a numerus alatt lévő“ székely határőrcsalád fiát a katonai nyilvántartás rubrikáiból, megtehetette, megtette volna éppen Csoma András káplár, a falu határőrnépeségének előjárója, a falusi katonai közigazgatás vezetője?

A székely falvakban írott törvényeken és szokásjogon alapuló rend uralkodott. A határőrségbe bevont székely falvakban ugyanis kettős közigazgatás divott: a széki, polgári, ún. provincialista vezetés és a katonai, a határőrpáncsnokságé. Ennek megfelelően a jobbágyok és zsellérek felett egy falusbíró, a határőrnépeség felett pedig egy főkáplárnak vagy káplárnak nevezett előjáró állott (*A rendtartó székely falu*. Bevezető tanulmánnyal, és jegyzetekkel közlésezi Imreh István. Bukarest, 1973. 44—45.). Csoma András káplárt, a későbbi híres utazó édesapját, a falu katonai előjáróját határőrtársaival együtt a legkeményebb katonai regula tartotta korában. A székely határőrség 1764. március 24-i szabályzatának 61. paragrafusa kimondja: „Mivel a mi felséges parancsolatunkra az egész erdélyi katonaságnak mindenkor teljes gondossággal és kedvezés nélkül fel kell iratni és a szerént mindenkor fenn maradóan következzel, azért is, hogy mi akármikor kívánjuk, minden személynek állapotja és kézi mestersége felől bizonyosak lehessünk, a mostra-listák a regementeknek kiadandó formula, vagyis mód mutató írás szerint beadattathassanak...“ (Szádeczky Lajos: *A székely határőrség szervezése 1762—64-ben*. Budapest, 1908. 598.)

Csoma András káplár, aki a faluban a katonai igazgatás betartásáért felelős volt a határőrezred parancsnoksága felé, az egész falu és a szemét ráfüggesztő mintegy 60 határőrcsalád előtt eshetett-e a határőrcsaládban született fiúgyermek eltitkolásának vétkébe, még ha mindjárt saját fiáról is volt szó? A korszak, a Habsburg-rendszer, a hadifegyelem, a székely határőrfalubeli állapotok ismeretében feleletünk csak a *nem* lehet.

Az eltitkolás márcsak azért is lehetetlen volt, mert a születést keresztelő követte, ami akkoriban különösen nagy esemény volt a család, sőt az egész falu életében. Aki nem adott ünnepélyes formát gyermeke megkeresztelésének, nem is vették emberszámba. Végso soron tehát Kőrösi Csoma Sándor, a későbbi tudós születését sem lehetett eltitkolni.

5. Végül: azt a Kádár-féle állítást, hogy az 1784-ben keresztelt Csoma Sándor nem a későbbi tudós volt, hanem idősebb névrokona — más tényezők is kísérik. Azt ugyanis természetesen kell tekintenünk, hogy a Nagyenyedre induló Kőrösi Csoma Sándor neve — élete további alakulása folytán — egyszer s mindenkorra eltűnik a kőrösi egyházi nyilvántartásokból. Nyoma kellett volna azonban maradnia Kőrösi névrokonának, az „idősebb“ Csoma Sándornak, akit Kádár fenti állítása szerint 1784-ben kereszteltek. Csakhogy nyoma sincs hasonló korú Csoma Sándor nevének. (A halotti anyakönyvben 1823-ban meghal ugyan egy Csoma Sándor [sz. 1817], de ez „Csoma Gábor fia“ volt, azaz tudósunk unokaöccse; Csoma Gábor másik, Sándor nevű fia [sz. 1826] 1850-ben nősült, és 1898-ban halt meg.)

De továbbmenve: hasonló korú Csoma Sándor neve nem szerepel a keresztelési anyakönyvekben mint apa sem. Márpedig teljesen elképzelhetetlen, hogy ennek az „idősebb” Csoma Sándornak is egészen nyoma vesszen az egyházi nyilvántartásokban.

Ha ilyenformán kizárjuk más, „idősebb” névrokon létezését, nyilvánvalónak kell tekintenünk, hogy a mi Kőrösi Csoma Sándorunk, a későbbi tudós, azonos az 1784-ben keresztelt gyermekkel.

6. Kádár egész elképzelése mellett az eltitkolás feltételezésén kívül az emlékirók szavai a legfőbb bizonyítékok. Csak hogy a történeti valóság megközelítésére törekvő szakember sohasem feledheti el, hogy csak óvatosan, kritikailag használhatja őket. Sohasem szabad elfelednie ezek határait és korlátait, ha Leopold Ranke szavaival élve „csak azt törekszik megmondani, hogy miképpen történtek meg a dolgok tulajdonképpen”. A memoárok megadják a történeti elbeszélés savát-borsát, színét. Ugyanakkor az antik Aratosztól kezdve a memoár harcos önigazolás, melyben a hűség beszámolás, számos hiteles és érdekes mozzanat mellett emberi gyarlóságból vagy a történeti körülmények folytán több-kevesebb tévedés, torzítás, eltitkolás, sőt hamisítás is előfordul.

Szamosközy István a maga korában képzett történetíró volt, kora eseményeinek leírásában azonban a dolgok rendje szerint feljegyzései sokszor memoár jellegűek. Erdély történetéről szóló írásait a fiatalabb kortárs, Bethlen Gábor is elolvasta. S ő, aki Székely Mózes harcaiban fontos szerepet töltött be, olvasás közben a Kara Jazidszira vonatkozó részt áthúzta azzal, hogy „non est verum” (nem igaz), s számos esetben helyesbítette Szamosközy számadatait.

Nem különb a helyzet a Kőrösi Csoma Sándorról emlékezőkkel sem. Hiszen, ha Borgátai Szabó Józsefre bízánk magunkat, el kellene fogadnunk, hogy az ő biztatására indult Csoma a magyar őshaza felkutatására. Vagy ha Hegedűs Sámuelre hallgatunk, úgy kell utazóknak hosszú menetelését elképzelnünk, hogy enyedi professzorának tanácsai irányították lépéseit. Ha a memoárok mondanivalóját akarjuk használni a régmúlt valóság helyreállítására, különösen két mozzanattal kell nagyon óvatosan bánnunk, és ez: a számadatok, dátumok pontossága és a szerzők szerepének bemutatása. Így hát pusztán — más forrásokkal össze nem vetve — emlékirók adatai alapján folytatni vitát Kőrösi pontos születési évéről, életkorának tényleges megállapításáról — merő képtelenség.

Az emlékirók adataival szembeni fenntartásunkat Kőrösi esetében csak fokozhatja, hogy ezek az együtt töltött időszak után hosszú évtizedekkel rögzítik megfigyeléseiket.

Újfalvi Sándor (1792—1866), az erdélyi reformkor neves gazdája és vadásza, Wesselényi Miklós barátja ezeket írja Kőrösiről: „1799-től 1811-ig tanultam vele egy szakosztályban, tehát tizenkét egész év alatt közeli viszonyban álltam vele [...], atyja tiz éves korában kíséré Enyedre...” (*Újfalvy eml.*, 99.) Az emlékiratait 1854—1855-ben papírra vető Újfalvi, aki megismerkedésükkor — 1799-ben — hét éves volt, tizévesnek látta Kőrösit. Megítélésünk szerint iskolatársa éveinek számát Újfalvi nem tudta pontosan, csak azt, hogy nála idősebb, s lényegében ezt rögzíti. Pontosságban, számszerű adatok közlésében nemcsak itt téved. Másutt például azt írja, hogy Kőrösi „búcsút venni” „1820-ik év utólján” látogatta meg, pedig ismeretes, hogy barátja már egy évvel korábban, 1819-ben elindult ázsiai útjára. És téved abban is, hogy Csoma göttingai adósát Kanyaró Daninak hívták, hiszen annak keresztneve Mihály volt. Újfalvi szemében Kőrösi „a későbbi chinai vándor”, aki Tibetben „a sanskrit nyelvet tanolta” (*Újfalvy eml.*, 99., 104.), és így tovább.

Következő emlékirónk, Hegedűs Sámuel (1781—1844) már mást mond Kőrösi életkoráról. A 30-40 esztendő távlatából emlékező Hegedűs annak idején Kőrösi iskolatársa és tanára volt. Hegedűs az 1842-ben elhunyt tudós életkorát 55 évre becsülte, születési évét pedig hozzávetőlegesen „mintegy a török háború [1787—1791] elejére”, kb. 1787-re tette (*Egy hazafi szó*, 760.). Újfalvival szemben Hegedűs már Göttingát járt, tudományokban is szorgoskodó enyedi professzor volt, aki Kőrösi életkorának meghatározása elé ezt a megjegyzést illeszti: „A mennyire életidejét korom és az ő kortársainak éveit után megítélhetem...” (*Uo.*) Hangsúlyozza tehát, hogy adata nem bizonyos, nem egészen pontos. Megjegyzendő az is, hogy Hegedűs nem ismerhette elég alaposan Kőrösit, hiszen Csománál nyolc évvel magasabb osztályba járt, 1799-ben subscribált, s mikor 1806-ban végeztén elhagyta a kollégiumot, Kőrösi még csak alsó osztályos volt, s csak a következő, 1807. évben subscribált.

Kőrösi életkorának megítélésében nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a körülményt sem, hogy az enyedi kollégiumba érkező székely tanulók valamennyien idősebbek voltak a kellesténél. Az 1782-ben Illyefalván született Csorja Ferenc pl. csak 1804-ben, 22 éves korában subscribált, s ha mind a 9 gimnaziális osztályt

Enyeden járta volna is, csak 1795-ben, 13 éves korában kellett kezdenie itteni tanulmányait (Szathmáry: *Bethlen fótanoda*, 303. és Jakó: *N.enyedi matr.*). Jakab György, saját bevallása szerint, 15 évesen került a kollégiumba, és egyenesen a syntactica osztályba lépett (Bethlen KvTörtLvt. II. 31. sz.). Újfalvi is utal erre a jelenségre: „A szegényebb sorsú későcskén kezdvén tanuláshoz, férfi korában végzett.” (*Újfalvy eml.*, 85.)

Mikor 1799-ben Nagyenyedre érkezett — Körösi tizenöt és fél éves korában, az utolsó pillanatban kezdte meg tanulmányait a kollégiumban, mert a tizenhatodik éven túllépve odahaza már a határőrségi szolgálat megkezdése várt volna rá. Édesapja, Csoma András káplár ezzel tisztában volt, s úgy látszik, hogy tehetséges fia iskoláztatása mellett döntött, ami lehetővé tette egyben határőri felmentését is. Mint szegény székely szabadparaszt sarjadék előtt, Körösi előtt is a tanulás egyetlen lehetséges kínálkozott: a szolgatanulói helyzet vállalása. Ez azonban önmagában is fejlettebb fizikumot, serdülő kort feltételezett. Hiszen még kilenc évizedt múlva is azt írja Ikafalvi Dienes Jenő: „Szolga csak a nagyobb, fejlettebb elemista és I—IV. gimnazista volt.” (*Nagyenyedi diákélet a XIX. század végén*. Kolozsvár, 1924. 53.)

Hogy milyen értéke van valójában az emlékirók életkori becsléseinek, a legjobb példa Borgátai Szabó József (1789—1885), Körösi göttingai akadémia-társa. Szerinte ugyanis közös diákoskodásuk idején, „az 1817 és 1818-dik években” Körösi „mintegy 20 éves [...] szerény székely fiú volt.” (*Pár adat.*) Becslése tehát 13-14 évvel tér el a valóságtól. Mindenesetre abból a tényből, hogy említett kortársai valamennyien ifjabbnak nézték, azt kell sejtenuk, hogy „mérésékelt tiszta élete” (Hegedűs) miatt Körösi jóval fiatalabbnak mutatott, mint amennyi valóban volt.

Különben Körösi Csoma Sándor emlékiróinak sorát kiegészítve, a 70. éve felé közeledő Gyarmathi Sámuel szemében Körösi 1819-ben „ifjú ember”, „ifjú” és „székely ifjú”. De a Körösinél egy évvel fiatalabb Döbrentei Gábornak tudósunk nem ifjú, hanem „ember”, s a 19 éves Gyulai Lajos sem nevezi ifjúnak.

Az öregező Csoma korát sem tudták pontosan felmérni ismerősei. Az 1837—1842 között Indiában tartózkodó Schöfft Ágoston festőművész azt írja róla, hogy „ő már körülbelül 50 éves”, pedig ezt a kort ekkor már jóval meghaladta. A művész által készített egyetlen hiteles Körösi-portré a tudóst mintegy 55 évesnek mutatja. Viszont S. C. Malan, az Ázsiai Társaság titkára, Csoma calcuttai munkatársa, aki Schöffttel egyidőben ismerte a tudóst, 45 év múltán azt írja Dukának, hogy a képen Csoma „sokkal fiatalabbnak néz ki, s nem olyan törődött, mint amikor én láttam őt Kalkuttában”. (Terjék: *KCsS dok.* AKV. 56.)

A fenti példák arra figyelmeztetnek bennünket, hogy tanácsosabb, ha nem bízunk magunkat emlékirókra Körösi életkorának megítélésében.

7. Szilágyi Ferenc, amikor Körösi 1787. évi születését fogadja el, álláspontja alátámasztására mint „perdöntő okira” Körösi Csoma Sándornak 1819. november 23-án kiállított, lapközményből ismert útlevelére hivatkozik, amely az ázsiai útra induló Csomát „Esztendeire nézve 32 esztendő”-nek írja (*Magyar Nemzet*, 1978. július 11. Vö. Szathmáry: *KCsS útlevelé*, 29.). Később, vitázó cikkében Szilágyi az útlevelét Körösi életkorának meghatározásában „mindeddig a egyetlen, Csomától származó dokumentum”-nak nevezi, cikke végén pedig „a Csomától származó hiteles útlevél adatá”-ról beszél (*Magyar Nemzet*, 1978. szeptember 1.).

Hacsak nem a megfogalmazásba csúszott hiba, az idézett szövegből az derül ki, hogy az útlevél magától Körösitől származott, azaz a passust — horribile dictu — maga Körösi állította volna ki. Az útlevél kiállítását, a nyomtatvány kitöltését természetesen a hatóságok végezték. Körösi esetében „Nemes N[agy]Enyed Várossa magistratusa” nevében Császár György vicenotarius írta alá, és valószínűleg ő is állította ki. Felsőbb, szigorú utasítások szellemében az adatokat részben bevallás alapján vezették az útlevél űrlapjára, az „Utazó Tulajdonságaival” kapcsolatosakat pedig részben a szóban forgó személy szóbeli nyilatkozata szerint, részben a tisztviselő megfigyeléseinek megfelelően. Az utazó éveinek számát szóbeli bevallás alapján jegyezheték be, így a Körösi életkorára vonatkozó adat valószínűleg magától Körösitől származhatott, de nem maga Körösi írta az útlevél nyomtatványára.

Sajnos azonban az útlevél kérdésében is vannak bizonytalanságok és övatos-ságra intő körülmények, melyek az útlevél adatainak betű szerinti elfogadását megkérdőjelezzik. Először is az útlevél *eredetije* nincsen meg, azt az enyedi kollégium levéltárában és könyvtárában évekig kutató Musnai és az 1930-as években ott járt Debreczy Sándor már nem látta, de nem tud róla a később ott könyvtároskodó Vita Zsigmond, Engel Károly és Borbáth Károly sem. Így az útlevél szövege kérdésében P. Szathmáry Károly idézett közlésére vagyunk utalva. *A Hazánk s a K'lföld* viszont a nagyközönséghez szóló képeslap volt, nem szakközleményeket jelentetett meg, így e fórumtól biztos és pontos szövegűséget nem várhatunk. A

közleményben megjelent útlevél szövegébe hibák és bizonytalanságok csúsztak be. Kőrösi személyleírásánál például az a kifejezés, hogy „Fekete kalapot” visel — kétszer található. A szövegközlés bizonytalanságaival Szathmáry is tisztában volt, azért jegyezte meg két esetben is közleményében, hogy „talán” és „ilyenforma”, másutt pedig, hogy „nem lehet tisztán olvasni”. Tekintetbe kell vennünk azt is, hogy az etelt 47 esztendő, a sok ezer mérföldes utazás, a rengeteg hányódás, annyi viszontagság, tevés-vevés, éghajlati változás, erős napsütés és nedvesség nem hagyta érintetlenül Kőrösi útlevelét: a betűk nyilván szintelenedtek, a papír meggyűrődött és töredezett. Az olvasat bizonytalanságait fokozhatta, hogy a *harminczöt* és *harminczkét* szó leírva eléggé hasonlít egymáshoz. De az évek számának szóbeli bevallásakor a háromszéki nyelvjárásban beszélő Kőrösi szájából elhangzó „*harminczöt esztendő*” kort a tisztviselő nyugodtan „*harminczkét esztendő*”-nek értette, mert a háromszékiek kiejtésében a kettő eléggé összeeszen.

Az útlevél Szathmáry által közölt szövegét nem tekinthetjük teljes értékűnek. Olvasatában és közlésében egyaránt hibák és bizonytalanságok figyelhetők meg, így a szövegromlás közismert jelenségével állunk szemben, s az útlevél eredeti példányának elkallódása miatt a pontos szöveg sajnos ma már nem rekonstruálható. Kőrösi Csoma Sándor születési évének meghatározásában semmiképpen sem tekintetjük „perdöntőnek”.

Kőrösi Csoma Sándor Szilágyi által feltételezett 1787-es születésének ellentmond tudósunk szülőfalujának keresztelőkönyve. A kőrösi református egyházközség 1764-ben kezdődő bejegyzései között egészen 1817-ig (tudósunk öccse, Gábor fiának kereszteléséig) hiába keresünk az 1784-ben születetten kívül más Csoma Sándorra vonatkozó adatot. Ez természetesen azt jelenti, hogy 1787-ben sincsen bejegyezve más Csoma Sándor feltételezett keresztelési mozzanata sem. De előbb már láttuk: ekkortájt született Kőrösi Csoma Sándornak nincsen nyoma a kőrösi házassági és halotti anyakönyvekben sem. Ezek után következtetésünk csak az lehet, hogy az 1784-ben keresztelt Csoma Sándor nem lehet más, mint a későbbi tudós.

8. Kőrösi Csoma Sándor Kádár által feltételezett későbbi születésének ellentmond az a tény, hogy az 1817-es záloglevélben Csoma Gábor ismételtén „testvérbátyjának” nevezi „Tiszteletes Csoma Sándor Uram”-at. Csoma Gábort ugyanis 1788. július 27-én keresztelték, Sándor bátyjának tehát nyilvánvalóan előbb kellett születnie. Kádár e tény ellen azzal érvel, hogy Csoma Gábor Sándort „bátyjának tisztelt, Sándor pedig akár angolul, akár latinul ír, szükségképpen a korkülönbséget nem jelző szóval, testvéreként említi Gábort. Gábor mintha mintegy lemondana elsőszülöttségi jogáról a tanult, tudós testvére javára, aki ezt kénytelen-kelletlen elfogadja.” (*Keletkutató*, 202.) A tanulmány írója másutt még határozottabban fogalmaz: „Csoma Gábor meg nyilván gyerekkora óta megszokta, hogy öccsét bátyjának nevezze, hogy azt alkalomadtán a hatóság összetéveszthesse hasonló nevű fiatal nagybátyjával.” (*Magyar Nemzet*, 1978. augusztus 13.) Az állítás anakronisztikus jellegét fényesen bizonyítja az a tény, hogy a megtevesztendő hatóság nem volt más, mint annak a kb. 400 főnyi Kőrösnek a lelkesze és előljárósága, amely az 1817-es zálogbeadásnál jelen van, s amelynek tagjai a faluban honos Csoma családot, annak családi viszonyait úgy ismerték, mint a tenyerüket. És egyáltalában: miért kellett Gábornak hamisan nyilatkoznia 1817-ben, amikor Kádár elhallgatási teóriája szerint testvére, Kőrösi Csoma Sándor hivatalosan amúgy sem létezett?

Hogy tudósunk Csoma Gábornak bátyja, és nem öccse volt, bizonyítja az 1859-es családfa is, melyen Csoma András és Getse Krisztina leszármazottai között, a családfa készítésének szokásos módja szerint előbb a fiúk, születési kronológiai sorrendben, először Sándor, majd Gábor, aztán a két lány ugyancsak születési sorrendben: először Julis, aztán pedig Krisztina szerepelnek (Debreczy: *KCsS éI*, 19.).

A hivatalos iratanyag tehát egybehangzóan bizonyítja, hogy Kőrösink bátyja volt Gábornak. De mivel 1784—1817 között a kőrösi keresztelőkönyvben más Sándor nem szerepel, az 1787-es születési évet is el kell vetnünk. Fenntartása csak abban az esetben lehetséges, ha maga Szilágyi is elfogadja Kádár elképzelését, hogy Kőrösink születését a hatóságok előtt elhallgatták. Mivel azonban ennek képtelenségét bebizonyítottuk, marad az egyetlen lehetséges megoldás: az ti., hogy Csoma Sándor keresztelésének 1784. április 4-i dátuma a tudós Kőrösi Csoma Sándorra vonatkozik. Amíg más, hitelt érdemlő adat nem kerül felszínre, nagy tudósunknak a Kőrösi-irodalomban meghonosodott születési dátumát nincsen sem alapunk, sem jogunk megváltoztatni.

Az előbbieket során láthattuk, hogy Kőrösi Csoma Sándor születési időpontja és életkora kérdésében 1. keresztelési bejegyzésének elhallgatása nem fogadható el, 2. a kortárs emlékirók becslései nem lehetnek irányadóak, végül pedig 3. útlevelének az életkorra vonatkozó adata megkérdőjelezhető.

9. Születése időpontjának kérdésében egyetlen eredetiből létező és hitelt érdemlő forrás marad: Kőrösi Csoma Sándor keresztelőkönyvi bejegyzése. Elsődleges forrás, melyben keresztelésének pontos ideje — 1784. április 4. — megtalálható. A bejegyzett dátum előtt néhány nappal született.

A kőrösi keresztelőkönyv 1784. évi pontos bejegyzése: „*Aprilis [...] 4-ta* [quarta] *Csoma András fiát Sándort* [kereszteltem].“

A születésnapot nem tudjuk pontosan meghatározni. Debreczy véleménye az, hogy „a régi kálvinisták még itt-ott ma is divatozó szokása“ szerint „az egészséges gyermeket születése után hét napra keresztelik meg“, s így Kőrösinek születése március végére esett (Debreczy: *KCsS él.*, 25.). A születés pontos idejét kutatva, hasonló eredményre jutottunk. 1834-től kezdve ugyanis a kőrösi anyakönyvbe egyidejűleg bevezetik a születés és a keresztelés pontos dátumát. Eszerint a kettő közti különbség általában 6-8 nap, de ritkábban előfordul ennél kevesebb (minimálisan 3 nap) és ennél több (maximálisan 10-12 nap) is. Az 1834—1844 közötti időszakban születetteknél az ellenőrzött 6 eset közül a keresztelés időpontja 5 esetben vasárnapra, egy esetben pedig szombatra esett. Kőrösi Csoma Sándor megkeresztelése ugyancsak vasárnap történt. A legvalószínűbb tehát, hogy Kőrösi március utolsó napjain, esetleg április 1-én született.

10. Kádár egész elképzelésében, így a születési év megállapításában nagy szerepet játszik Kőrösi leszármazási, genealógiai táblázata. Elvetve ugyanis az 1859-ben, a legközelebbi rokonok segítségével, hatóságilag megállapított leszármazási rendet, nagy fáradsággal, rengeteg idő felhasználásával maga állít fel nem is egy, hanem két családfát, amelyek saját feltevését volnának hivatottak igazolni (*Keletkutatás*, 210—211.). Kettős célja van: 1. kimutatni Kőrösi Csoma Sándor későbbi (először 1792-re, majd 1789—1790-re módosított) születését, és 2. bizonyítani, hogy tudósunk édesanyja nem a szakirodalomban elfogadott Getse Krisztina, hanem Gócz Ilona volt.

Kádár feltevése a következőkben összegezhető. A XVIII. század végén Kőrösön két Csoma András élt: az idősebb, vagyis az atya, valamint a fia. Az idősebbnek a felesége Getse Krisztina volt, s házasságukból született az a Csoma Sándor, akinek keresztelésére 1784. április 4-én került sor. Ifj. Csoma András felesége pedig Gócz Ilona volt, és ebből a házasságból származott a tudós Kőrösi Csoma Sándor. Kádár régi vitát újít fel. Újdonság benne a két Csoma András általa összeállított genealógiai táblázata. A kérdés történetéhez a következőket kell tudnunk: édesanyja nevét tudósunk soha le nem írta. Duka Tivadar, az első Kőrösi-monográfia írója 1885-ben (valószínűleg a kőrösi pap szóbeli közlésére támaszkodó információja alapján) először közölte azt, hogy „Édes atyjának neve *András*, édes anyjáié *Gócz Ilona* volt“ (Duka: *KCsS dolg.*, 5.).

Duka állítása fél évszázadig érvényben maradt. 1933-ban aztán a háromszéki Debreczy közölte a kovasznai járásbíróság 1859. évi, Kőrösi Csoma Sándor örökségével kapcsolatos iratanyagát és tudósunk családfáját, amelyből kiderül, hogy Kőrösi édesanyja nevét, Dukával szemben, Getse Krisztinában állapítja meg a rokonok segítségével összeállított jegyzőkönyv. A családfát a kőrösi lelkész köteles volt ellenőrizni „és a keresztelő, házassági és holtak felőli könyvekkel összehasonlítani“, s annak hitelességéről a bíró és a helybeli lelkész „saját vagyonával kell, hogy kezkeskjen“ — szól a határozat (Debreczy Sándor: *Kőrösi Csoma Sándor életéhez*. Az EME Sepsiszentgyörgyön 1933. augusztus 27—29. napjain tartott XII. vándorgyűlésének emlékkönyve. Kolozsvár, 1934. 48—49.). Kutatásai eredményét Debreczy később könyvében is közölte (*KCsS él.*, 18—19.).

Debreczy eredményét Kőrösi későbbi életrajzírói is elfogadták (Baktay Ervin, Cholnoky Viktor, Terjék József, Kara György, valamint Szilágyi Ferenc is, aki azzal érvel, hogy tudósunk nővére Krisztina nevét édesanyjától kapta. — *Magyar Nemzet*, 1978. július 11.). Miként kerülhetett Gócz Ilona neve Duka munkájába? Szilágyi Ferenc ezt a választ adja: „A kőrösi lelkész, aki 1884-ben ezt az adatot megküldte, csak szájhagyományra támaszkodhatott.“ (*Magyar Nemzet*, 1978. július 11.) Ehhez a helyi levéltári anyag ismeretében a következőket tehetjük hozzá: 1859 és 1885 (a Kőrösi-családfá felállítása és Duka könyvének megjelenése) között negyedszázad telt el. A kőrösi református eklézsia papi tisztségét 1836—1871 között rendes, 1871—1879 között pedig nyugalmazott lelkészként Kőrösi Nagy Pál viselte. Utána a bardóci születésű Benedek Ignác (1872—1874) következett, 1875—1901 között pedig Havadtói Gerő. Ez utóbbi volt a lelkész, amikor Duka az adatokat a falubeliektől gyűjtötte.

A helyi egyházi hatóságoknak a pesti tudományos fórumokhoz 1884-ben intézett levelei teljes bizonytalanságban hagynak bennünket Kőrösi Csoma Sándor édesanyja kérdésében. Itt ugyanis az „Anyjának neve nincs följegyezve sehol“ megjegyzésen kívül és Gócz Ilona neve (amit Duka közölt könyvében) mellett egy

olyan változat is előfordul, hogy tudósunk édesanyja „a Csorja családból való volt“ (MTA Könyvtára. Kézirattár. Duka-hagyaték. Levelezés. Az idevágó anyag megküldését Terjek József egyetemi docensnek köszönöm.)

Az 1859-es hagyatéki tárgyalás idején viszont az a lelkész, aki Körösi Csoma Sándor származását ellenőrizte, és a családja hitelességét igazolta, Körösi Nagy Pál volt, aki — amint nevéből is világosan kiderül — tudósunk falubelije volt. Nyilvánvaló tehát, hogy Nagy Pál a helyi viszonyokat, Körösi Csoma Sándor származását az 1859-es hagyatéki tárgyalás idején alaposan ismerhette, az ellenőrzés munkáját sokkal megbízhatóbban végezhette el. Ekkor éltek még Körösi Csoma Sándor kortársai, gyermekkori játszótársai, számos közeli rokona.

Havadtói Gerő, Duka fő adatszolgáltatója viszont idegenből került Kőrösre, a helyi viszonyokat is gyengébben ismerhette, s az 1859—1884 között eltelt időszak sokban leszűkíthette számára az információs lehetőségeket is. Így ha csak a két lelképásztor értesülései közül kellene választanunk, akkor is Körösi Nagy Pál mellett kellene döntenünk. De ő nemcsak ellenőrizte és az egyházi anyakönyvekkel összehasonlította Körösi családját, leszármazásának adatait, hanem járásbíróági döntés alapján arról, hogy „a rokonság igazi“ — a bíróval együtt saját vagyonával kellett kezeskedjen. Így Körösi öröksége ügyében a Debreczy által közzétett anyagot és a benne foglalt 1859. évi hivatalos családfát hitelesnek kell tekintenünk.

Kádár László az 1859-es járásbíróági jegyzőkönyvbe foglalt családfát nem tartja elfogadhatónak. Az 1859-es örökségi döntés ellen legfőbb kifogása az a „gyanús“ körülmény, amire Debreczy szavaival utal, hogy ti. Körösi Csoma Sándor rokonsága „titkos tárgyalásba bocsátkozott egyik járásbíróági szász hivatalnokkal, ki az örökség felének átengedése ellenében vállalkozott az összeg sürgetésére“. (Keletkutatás, 202.; vö. Debreczy: *KCsS é. l.*, 20.) Későbbi cikkében ehhez Kádár hozzátézi: „A családja hitelességéről és arról, hogy más jogos örökösök nincsenek, csak a hagyaték 50 százalékának átengedése után tudták a hatóságot meggyőzni [a rokonok]. Legalábbis ezt olvashatjuk Debreczy Sándor könyvében. A járásbíró még ezek után is sükségesnek tartotta, hogy a családja helyességét a kőrösi bíróval és lelkésszel ellenőriztesse és anyagi felelősségük mellett velük három napon belül hitelesíttesse.“ (Magyar Nemzet, 1978. augusztus 13.)

Kádárnak az álláspontja több kérdésben helyesbítésre szorul. Először is, Debreczy nem az 1859-es járásbíróági döntés hitelességét vitatja; szerinte a rokonság nem a valóságot elferdítő, megváltoztató visszaélésre vette igénybe az „egyik járásbíróági hivatalnok“ segítségét, hanem a Körösi Csoma Sándor hagyatéka ügyében hozott járásbíróági döntés után, csupán „az összeg sürgetésére“. Másodsor, figyelmeznünk kell a kutatásba eddig még be nem vont cikk mondanivalójára, melyet Khern Eduárd írt. A később diplomáciai szolgálatba állott Khern akkoriban Brassóban ügyvédeskedett; cikkében (*Körösi Csoma Sándor hagyatéka*. Delejtű, 1859. november 15., 46:365—366.) összefoglalja tudósunk hagyatékának történetét attól kezdve, hogy az összeg a bengáliai bankháztól ezer akadályon keresztül a kőrösi boldog örökösök birtokába jutott. A hagyaték története majdnem olyan kalandos volt, mint az örökség hagyó tudós regényes élete. Khern cikkéből kiderül a következő: 1855 végén a cs. kir. járási hivatal értesítette tudósunk kőrösi rokonait, „mí szerint egy amsterdami ügyvéd, Dr. van Keyzer azon ajánlatot tevő nekik, mint Körösi Csoma Sándor kitudakolt vérrokonai s természetes örökösinek“, hogy Bengáliában elhalt rokonuk „vagyonát felfedezendi s kezeikhez szolgáltatandja“, ha a 15 000 franknyi örökség felét és ezen felül még 10%-ot részére átengednek. Krieger Fülöp cs. kir. hágai főkonzul Dr. van Keyzer ügyvédnél eredménytelenül kísérelte meg a követelt díj elengedését vagy esőkkentését, s végül részére felhatalmazást adott a vagyon kinyomozására. Dr. van Keyzer 1857 elején történt hirtelen halála miatt az elintézés majdnem megfeneklett, de végül is özvegye Dr. Pinner Gyula amsterdami ügyvédre bízta a dolgot, akinek aztán sikerült „1858 december havában kezébe venni a — különféle levonások után — 9700 s egynehány holland forintból álló hagyatékot.“ (I. m. 366.) A holland bankház kezdeményezésére az örökség a bengáliai bankból a bécsi igazságügyminisztériumba, majd a kovászai járásbíróshoz jutott, amely 1859. november 5-re idézte meg az örökösöket, s azok végül is a maradék 6900 holland forintnyi Kőrösi-örökség birtokába jutottak (Uo. és Delejtű, 1860. május 29., 22:175.).

Khern cikkéből kiderül, hogy a különböző hatóságok és magáncégek, tisztviselők és bankárok, köz- és magánhivatalnokok az Indiában megfeneklett Körösi-hagyaték *kijárárásában* és sürgetésében *segítettek*, és nem törvénytelenések elkövetésében, nem a hagyaték hamis örökösök kezébe juttatásában foglalkoztak. A reális alap (amsterdami ügyvédek, angol és holland bankárok, bécsi minisztériumi tisztviselők és végül egy kovászai Bach-huszár) együttes ügyintézése és a holland banknak fizetett jelentős összeg, az örökség felének átengedése a kőrösi hagyo-

mányban „egyik járásbírósi szász hivatalnok” közbenjárásával, kijárásvá egyszerűsödött; Debreczy ezt a magvában valós tényt: a kőrösi néphagyományt jegyezte le.

Végül Kádárral szemben meg kell állapítanunk: a járásbíró 1859-es intézkedése, hogy a Kőrösi-örökség ügyében készített családfát a kőrösi bíróval és lelkiesszel ellenőriztette és hitelesíttette, nem valami különleges bizalmatlanság és bizonytalanság jele, hanem egyszerűen azért tette, mert ezt követeli meg a hivatalos eljárás, az akkor szokásos törvényes ügyintézés.

Az 1859-ben hivatalosan összeállított családfa helyes és igaz voltát más, nyomós érvek is aláhúzzák. Ekkoriban nem volt ugyan életben Kőrösi vitatott édesanyjának egyetlen gyermeke sem, élt viszont több unokája, akik között bizonyosan akadt olyan, aki nagyanyja kiblenlétét, személyét, nevét ismerte. Az atyafiságot, a családfa minden ágát-bogát faluhelyen ma is pontosan ismerik, hát még akkor mennyire számon tartották, ha másért nem, az örökségért. Kizártnak tekinthető az az elképzelés, hogy Kőrösi Csoma Sándor rokonsága az örökösök közé, saját magát megrövidítve és törvénytelenül, nem rokonokat idegeneket beengedett volna. Különösen, hogy az elosztásra kerülő hagyatéknem akármilyen semmiség, hanem szegény emberek szemében mesés összegnek számítható, mintegy 10 000 forintnyi összeg volt. Márpedig, ha Kádár családfáját elfogadjuk, akkor Dancs Józsefné, sz. Csoma Julianna nem volt Kőrösi Csoma Sándor testvére, azaz egész ága, összes leszármazottai, gyermekei férjükkal együtt, továbbá unokái valamennyien törvénytelenül jutottak volna az őket nem illető Kőrösi-örökség birtokába. És az örökségre jogosult rokonság mindezt ölbe tett kézzel, tehetetlenül nézte?

A Kádár-féle családfának az 1859. évi hagyatéki jegyzőkönyvön kívül ellentmond még két irat. Az első Kőrösön kelt 1860. február 15-én (másolata megtalálható az Orbai Egyházmegye levéltárában), és abban „Kőrösi Csoma Sándor törvényes utódi” (Dancs József, Gece Ferenc, Gece Éva, Gece Zsuzsánna, Ördög Tamás, Ördög Ráchel, Ferenc Sámuel, Csoma Sándor, Csoma Zsuzsánna, Csoma Julianna és Nagy Mózes) 100 forintnyi alapítványt létesítenek a kőrösi iskola tanulóinak könyvellátására és irodai kellékeire. A másikat Debreczy már közölte (*KCsS él.*, 20.). Az utóbbi, 1860. július 29-én kelt *Hagyományban*, a „testileg elhalt, de szellemileg halhatatlan Kőrösi Csoma Sándor utódi” ugyancsak 100 forintot adományoznak a kőrösi iskola számára. A hagyományozók a következők: ifj. Getse Ferenc, Ördög Dávid, Csoma Sándor, Nagy Mózes, Ferentz Sámuel, ifj. Ördög Tamás, Teleki Mózes és Ördög Tamás.

A két hagyományozás közül az utóbbi maradt érvényben. A két iratban a hagyományozók csak részben azonos személyek. Az aláírásokból azonban világos, hogy a hagyományozók Kőrösi Csoma Sándor hivatalos családfában is szereplő három testvérének leszármazottai. Rokonként írják alá nevüket a hagyományozók sorában Kőrösi egyetlen fiútestvére, Csoma Gábor utódi, valamint két leánytestvére, Csorja Zsigmondné, sz. Csoma Krisztina és Dancs Józsefné, sz. Csoma Julianna leszármazottai, Kádár családfája szerint az utóbbi nem volt Kőrösi testvére. Pedig lehetetlen, hogy a Csoma Julianna- és Dancs József-leszármazottakkal együtt hagyományozzanak a többi Kőrösi-rokonok, ha azok idegenek, nem rokonok volnának. Így a két Csoma-alapítvány is amellett szól, hogy Kádár genealógiája (aki Dancs Józsefné, sz. Csoma Juliannát nem tartja Kőrösi testvérének, és kizárja a családfából) már csak ezért is teljesen tarthatatlan.

Az 1859-es Kőrösi-rokonok által összeállított és hivatalosan hitelesített leszármazási táblázat lényegében kizárja más családja érvényességét. Az életnek és a falu rendjének például ellentmond az a Kádár-elképzelés, hogy az idősebb és ifjabb Csoma Andrásnak, apának és fiának a családjában egyidőben szülessenek gyerekek: az idősebb Csoma Andráséi 1772—1784, az ifjabbéi pedig 1778—1792 között. Az a feltételezés is igen feltűnő esetnek számítana, hogy a Kádárnál szereplő Csoma András gyermekei valamennyien élete utolsó 18 évében születtek volna, az utolsó pedig halála előtt néhány évvel. Sőt Kádár családfájában olyan szokatlan jelenséggel találkozunk, hogy az apa legkisebb gyermeke, az 1784-ben bejegyzett Sándor születése 6 esztendővel később következett be, mint ifj. Csoma András első gyermekéé, Krisztináé. Hasonló esetek előfordulnak ugyan, de csaknem kivétel nélkül olyan esetben, ha az apa újból nősül, azaz a gyerekek a második, fiatalabb feleségtől származnak. Csak hogy hasonló eset id. Csoma András esetében nem bizonyítható, mert csak egyetlen Csoma Andrásné halálát jegyzik be az anyakönyvbé, és azt 1809. december 2-án. A hivatalos és Debreczy kutatásaival kiegészíthető családfában viszont Csoma Andrásnak, Kőrösi Csoma Sándor édesapjának a gyerekei másfél évtized alatt, 1772—1788 között, valamennyien természetes időközben látnak napvilágot (Ágnes — 1772, Julis — 1774, Zsuzsa — 1776, Krisztina — 1778, Mária — 1781, Sándor — 1784 és Gábor — 1788).

Nem helyes az a megállapítás sem, hogy az 1817. évi záloglevél és az 1859-es örökösödés családfája között ellentmondás van Kőrösi Csoma Sándor anyját illetőleg. Való igaz, hogy a hivatalos családfa Getse Krisztina személyében név szerint is megnevezi tudósunk anyját, a záloglevél pedig „a közelebb való vératyafiak” sorában Csorja Zsigmond (Csoma Gábor sógora) mellett felsorolja Gotz Jánost is. Az ő személyének s a Csomákhoz fűződő rokonsági fokának pontos kiderítése a jövő kutatások feladata. De egyelőre semmi sem bizonyítja, hogy Gotz János Kőrösink nagybátyja lenne, illetve Kádárnak azt a tételét, mintha tudósunk édesanyját Gócz Ilonának hívták volna. A korabeli erdélyi jogtudomány Werbőczy *Tripartituma* alapján (I. rész 60. cikkely) a zálogba adónak köteleességévé teszi „azon esetben, midőn ősi jószágot akar elzálogosítani: a) mindazokat kináltatólag meginteni, kik azon jószágra nézve örökösödési joggal bírnak, mint azoknak idegenek feletti előjoguk van a jószág megválthatására nézve...” (Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány* II. Kolozsvár, 1861. 479.) A törvénycikkből világos, hogy örökösökről, a Csoma Gábor szüleitől örökölt „ősi jószága” esetében az elővásárláskor descendensként számításba jöhető rokonokról van szó, azaz Csoma Gábor testvérei és azok élettársai jöhettek számításba.

A másik elképzelhetetlen feltételezés Kádár családfájában, hogy mindkét Csoma András, az apa és fia egyaránt viselte a káplári rangot, mégpedig az apa 1772—1788 között, az ifjabb pedig 1788 után. Láttuk, hogy a káplár a falu katonarenden lévő lakosságának vezetője, és így a falubíróhoz hasonlóan az idősebb, tekintélyesebb férfiak sorából került ki. Mind közigazgatási, mind katonai funkciója feltételezte, hogy idősebb-tapasztaltabb legyen, és nem a huszonévesek közül való. Másrészt a káplári rang nem volt örökölhető. A mi esetünkben nem fogadható el, hogy az idősebb Csoma András után egyszerűen a fia maga viselje a káplárságot.

Megítélésünk szerint a kőrösi keresztelőkönyv bejegyzéseiben 1772—1788 között atyaként említett Csoma András ugyanaz a személy, függetlenül, hogy neve elé teszik a „káplár” vagy az „uram” szót. Hogy 1776-ig neve elé teszi a „káplár”-t a bejegyzést végző pap, 1776—1784 között pedig nem, a későbbiekben aztán ismét ott található a katonai rang is, azzal lehet összefüggésben, hogy az említett időszakban más és más lelkipásztor végezte a bejegyzést. A fentiek alapján következtetésünk csak az lehet, hogy nem két különböző, id. és ifj. Csoma Andrásról, apáról és fiáról lehet szó, ahogy Kádár családfájában jelentkezik, hanem egy és ugyanazon személyről, ahogy az 1859-es leszármazásban és Debreczynél egyaránt szerepel. Ezen a Csoma Andrásról kivül élt még a faluban egy Csoma András, aki 1784. január 18-án kereszteltette meg lányát, Máriát. Debreczy feltételezése szerint ennek az ifj. Csoma Andrásnak a felesége volt Gócz Ilona (*KCsS éI.* 18.).

A két családja egész építményét Kádár azért húzta fel, hogy két alaptételét igazolja; hogy ti. Kőrösi Csoma Sándor, a tudós nem 1784-ben, hanem később született, másrészt pedig annak igazolására, hogy tudósunk édesanyja Gócz Ilona volt. Állításai azonban nem igazolhatók.

Ha elfogadnók Kádár László érvelését, arra kellene építenünk ítéletünket, hogy a hatósági fórumok törvénytelenséget törvényteleniségre halmoztak, s a hivatalos iratanyagra nem alapozhatunk. Mert szerinte: először is a kőrösi református lelkipásztor az egész falu láttára Kőrösink bejegyzését tudatosan elmulasztja, Csoma András káplár pedig fia bejelentését ugyancsak tudatosan mellőzi, hogy fia így mentesüljön a határőri szolgálat alól. Másodszor az 1817-es záloglevélben a hatóság képviselői félrevezető módon Kőrösi Csoma Sándort Csoma Gábor testvérbátyjának nevezik, pedig a valóságban öccse volt. Harmadszor 1819-ben az ázsiai útra induló Kőrösi Csoma Sándor megtévesztő módon útlevelebe hasonló nevű falubelienek adatait vezetett be, a nagyenyedi nemes város magistratusa pedig ugyancsak hamis adatokat jegyez be. Végül negyedszer pedig 1859-ben a hatóságok korrupció vétkébe esve, hatalmas pénzösszeg átvétele ellenében meghamisították Kőrösi családfáját.

Kádár László tehát minden hatóság részéről törvényteleniséget feltételez. Ha hasonló úton haladva, hitelt nem érdemlő feltételezésekből indulna ki, és nem a létező hivatalos iratanyagra és oklevelekre alapozna, vajon hova jutna a történet-tudomány?

Úgy gondoljuk, hogy cikkünk végén néhány módszertani tanulságot és ténybeli következtetést levonhatunk.

Nyilvánvaló, hogy kérdésünkben csak a teljes bizonyítóanyag és a források rangsorolása s értékük szerinti felhasználása, megfelelő szövegértelmezés, a kor történeti körülményeinek ismerete és a forráskritika szempontjának következetes érvényesítése alapján dönthetünk. Elképzelt törvényteleniségek sorozata, számos hibapótlás, feltételezés, regényes megoldás és véletlenek beiktatása a bizonyítóanyagba

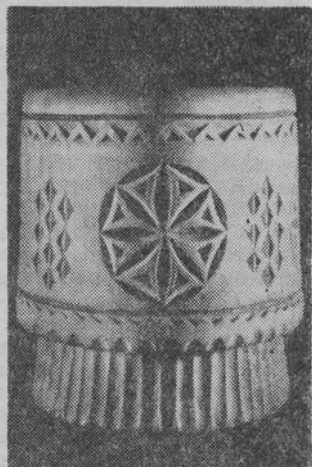
nem alkalmasak a valós helyzet megállapítására, mert nem bírják ki az összehasonlítás és a kritika próbáját.

Az eddigiekből kiderül, hogy az elsődleges források, hivatalos iratok alapján nem változtatható meg sem Kőrösi Csoma Sándor születési időpontja, sem édesanyja neve, mely a Kőrösi-irodalomban és a tudományos életben eddig meghonosodott. A másodlagos források, a memoárok becslései tudósnk életkoráról nem megbízhatóak, és így nem lehetnek irányadóak. Ezek alapján sem az 1789—1790-es vagy 1792-es, sem pedig az 1787-es születési dátum elfogadása nem indokolt, és továbbra is érvényben marad Kőrösi 1784-es születési éve. Kőrösi Csoma Sándor nem eredetiben és nem tudományos jellegű közleményben fennmaradt útlevele még egy emlékiró becslésével együtt sem bizonyíték tudósnk 1787-es születése mellett.

Az 1859. évi hagyatéki iratanyag alapján továbbra is el kell fogadnunk, hogy tudósnk édesanyjának a neve Getse Krisztina. Tiszázatlan marad azonban Kőrösi Csoma Sándornak és családjának Gotz Jánoshoz fűződő rokonsági foka.

Nem vitás viszont, hogy újabb forrásanyag bevonása a kutatásba még sok érdekes adatot hozhat felszínre Kőrösi Csoma Sándor származása kérdésében.

RÖVIDÍTÉSEK. Bethlen Kv. — Nagyenyedi Bethlen Könyvtár; Borgátai: *Pár adat — Borgátai Szabó József: Pár adat Kőrösi Csoma Sándorról.* Sopron, 1876. december 16., 50.; Csetri: *Göttinga — Csetri Elek: Iratok Kőrösi Csoma Sándor életrajzához.* Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, XII (1968). 1:137—141.; Debreczy: *KCsS él — Debreczy Sándor: Kőrösi Csoma Sándor csodálatos élete.* II. kiadás. Sepsiszentgyörgy, 1942.; Duka: *KCsS dolg.* — Duka Tivadar: *Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai.* Bp., 1885.; Hegedűs: *Egy hazafi szó — Hegedűs Sámuel: Egy hazafi szó és egy baráti könny Kőrösi Sándor sírja fölött.* Pesti Hírlap, 1842. október 27., 190: 759—761.; Jakó: *Nenyedi matr.* — Jakó Zsigmond: *A Bethlen Kollégium matricola studiosorum.* Kézirat; Kádár: *Keletkutatás — Kádár László: Adalékok Kőrösi Csoma Sándor származási rejtélyének megoldásához.* Keletkutatás. Bp., 1974. 193—211.; Kzt — Kézirattár; *Legacy — Magyar, Lajos: Alexander Csoma de Kőrös' Legacy.* Edited by László Kádár. Debrecen, 1976.; *Pótfüzet — Pótfüzet „Csoma Sándor Naplója“ hétnyelvű kiadásához.* Kiadja Kádár László. Debrecen, 1977.; *Ref-FőkonzLvt — Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltára.* Kvár, Főkonzisztórium Levéltár; Szathmáry: *Bethlen főtanoda — P. Szathmáry Károly: A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen főtanoda története.* Nagyenyed, 1868.; Szathmáry: *KCsS útlevele — P. Szathmáry Károly: Kőrösi Csoma Sándor híres utazó útlevele.* Hazánk s a Külföld, 1866. 2:29—30.; *Terjék: KCsS-dokAkKv — Terjék József: Kőrösi Csoma-dokumentumok az Akadémiai Könyvtár gyűjteményeiben.* Bp., 1976.; *Ujfalvy eml. — Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai.* Kiadta Gyalui Farkas. Kvár, 1941. (A jegyzetekben a címlapnak megfelelő Ujfalvyt hagytuk meg, szövegünkben egyébként a helyes Ujfalvit használtuk.)

Haszmann József: Deberke